De Ruijter

Monitormechanismen ‘Justitie over morgen’

in opdracht van:

Justitie Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC)

Januari 2008

INHOUDSOPGAVE

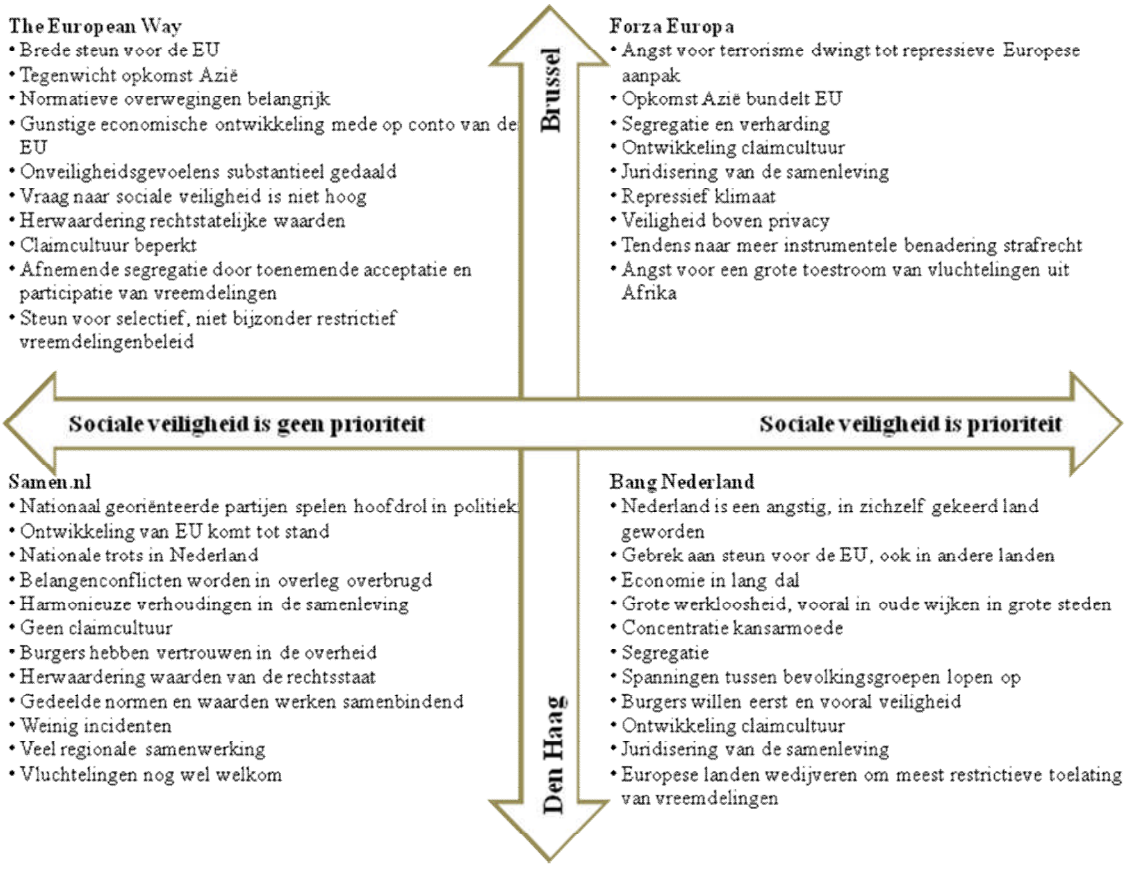
Inleiding 2
1 Probleemstelling en operationalisering 4
1.1 Probleemstelling 4
1.2 Onderzoeksmethode 4
2 Sociale veiligheid 6
2.1 Inventarisatie bronnen 8
2.1.1. Bereidheid tot offers 9
2.1.2. Gevoel van veiligheid 12
2.1.3. Berichtgeving over incidenten 14
2.1.4. Angst voor aanslagen 15
2.2 Bronnenselectie voor monitor 15
2.3 Validatie geselecteerde bronnen 17
3 Internationalisering 19
3.1 Inventarisatie bronnen 21
3.1.1. Draagvlak EU 21
3.1.2. Internationalisering van het recht 23
3.2 Bronnenselectie voor monitor 24
3.3 Validatie geselecteerde bronnen 24
4 Samenvatting en Prototype Monitor 2007 27
4.1 Prototype monitor voor 2007 28
4.2.1. Beweging langs de assen 29
4.2.2. Bepalen van de beweging in het assenstelsel 32
Bronnen 33
Colofon 34

INLEIDING

In opdracht van het WODC van het Ministerie van Justitie ontwikkelt De Ruijter Strategie BV een eerste aanzet tot een prototype monitormechanisme bij de scenario's 'Justitie over morgen'. Doel van dit onderzoek is om er zicht op te krijgen op welk scenario zich op basis van het monitormechanisme in de toekomst lijkt te gaan ontvouwen.

In 'Justitie over morgen'[1] zijn door het Ministerie van Justitie vier toekomstscenario's ontwikkeld, waarmee Justitie in de periode tot 2015 te maken zou kunnen krijgen. Aan deze toekomstbeelden liggen twee kernonzekerheden ten grondslag, namelijk de vraag naar sociale veiligheid en internationalisering.

Bij de *vraag naar sociale veiligheid* gaat het erom of de bereidheid tot *offers*, die mensen zich willen getroosten om te voorkomen dat anderen hen leed of schade toebrengen, toe- of afneemt. Met 'offers' worden, naast de hoeveelheid tijd die mensen bereid zijn te besteden aan het verkrijgen van meer sociale veiligheid, ook offers op het gebied van vrijheid en privacy bedoeld. Bij *internationalisering* gaat het erom of *draagvlak* voor de Europese Unie toe- of afneemt en of oplossingen voor maatschappelijke problemen in toenemende mate in internationale of in nationale wet- en regelgeving worden gezocht.

Figuur 1: Toekomstscenario's (bron: 'Justitie over morgen')

[1] 'Justitie over morgen: scenario's en strategieën voor 2015', Ministerie van Justitie, 2007

De vier toekomstscenario’s die zijn ontstaan door de mogelijke combinaties van de twee kernonzekerheden heten: Forza Europa, The European Way, Samen.nl en Bang Nederland. De kenmerken van de verschillende scenario’s zijn weergegeven in het assenkruis in figuur 1. De scenario’s dienen als hulpmiddel bij strategievorming. Met name waar het gaat om de wijze waarop Justitie anticipeert op ontwikkelingen die zich op langere termijn in de omgeving van Justitie voor zouden kunnen doen en die impact kunnen hebben op de werkterreinen van Justitie.

De aanleiding voor het betreffende onderzoek is dan ook de vraag hoe Justitie deze omgevingsontwikkelingen kan blijven volgen om vroegtijdig vast te stellen welk scenario of elementen uit de scenario’s zich lijken te gaan ontvouwen. Hierbij willen wij benadrukken dat scenario’s per definitie zeer vereenvoudigde representaties van mogelijke toekomsten zijn en zich dus nooit als zodanig daadwerkelijk voor zullen doen. Het globale ontwikkelingspad, dat door de combinatie van kernonzekerheden ieder scenario typeert, zou zich wel bij benadering voor kunnen doen.

In dit onderzoek hebben wij getracht te meten in welk scenario we ons vandaag de dag bevinden en in welke richting we ons volgens empirische bronnen bewegen. Deze empirische bronnen worden gemonitord en kunnen dienen als ‘early warning signals’ wat betreft toekomstige veranderingen rondom de toe- of afname van internationalisering en de vraag naar sociale veiligheid (d.w.z. zoals beide in ‘Justitie over morgen’ zijn gedefinieerd.)

Om antwoord te kunnen geven op de vraag hoe Justitie deze omgevingsontwikkelingen kan blijven volgen, doen wij onderzoek naar de kernonzekerheden. In de eerste fase van het onderzoek wordt een probleemstelling geformuleerd en geoperationaliseerd in deelvragen (hoofdstuk 1). In hoofdstuk 2 worden vervolgens bronnen gezocht die meten hoe het staat met de vraag naar sociale veiligheid in Nederland. Empirische bronnen die een indicator kunnen zijn voor sociale veiligheid worden ook benoemd. In hetzelfde hoofdstuk worden bronnen geselecteerd op basis van een aantal criteria en wordt er gekeken of er een historische relatie is tussen de bron en de kernonzekerheid. In hoofdstuk 3 wordt hetzelfde proces doorlopen met bronnen die de mate van internationalisering meten. Tot slot komen in hoofdstuk 4 de resultaten van de voorafgaande fasen samen en introduceren wij een eerste aanzet tot een prototype monitormechanisme bij de scenario’s ‘Justitie over morgen’. Hierin hebben wij getracht op grond van bestaande en zover daarvoor geschikt zijnde empirische bronnen te duiden wat de huidige stand van zaken (beginpunt) is.

1 PROBLEEMSTELLING EN OPERATIONALISERING

1.1 Probleemstelling

De probleemstelling voor het onderzoek luidt als volgt:

“Welke empirische bronnen zijn er die, ieder voor zich of in onderlinge samenhang, een aanwijzing geven over in welk scenario we ons bevinden en welk ontwikkelingspad of combinaties van ontwikkelingspaden, zoals getypeerd in de scenario’s, zich daadwerkelijk lijken te ontvouwen?”

Bovenstaande probleemstelling operationaliseren wij in de volgende onderzoeksvragen:

- Welke empirische bronnen meten of de bereidheid tot ‘offers’ toe- of afneemt?
- Welke empirische bronnen zijn er die (direct) verschuivingen in het gevoel van sociale veiligheid meten?
- Welke empirische bronnen meten hoe het draagvlak voor de EU zich ontwikkelt?
- Welke empirische bronnen meten of oplossingen voor maatschappelijke problemen in toenemende mate in internationale of in nationale wet- en regelgeving worden gezocht?
- Voldoen de bronnen aan de volgende criteria:?
    - ✓ Representativiteit - Is er een representatieve steekproef gedaan en zijn de resultaten te generaliseren naar de gehele populatie (de Nederlandse bevolking)?
    - ✓ Significantie - Hoe groot was de steekproef van het onderzoek?
    - ✓ Periodiciteit - Hoe vaak wordt het onderzoek uitgevoerd? Is het eenmalig of wordt het jaarlijks gemeten?
    - ✓ Validiteit – Is er een historische relatie tussen de bron en de kernonzekerheid?
- Gegeven de score op de gegeven criteria, welke empirische bronnen zijn bruikbaar voor het monitormechanisme?
- Hoe ziet het prototype van het monitormechanisme eruit?

De doelstelling van dit onderzoek is om te komen tot een eerste voorbeeld voor een monitor die voor een periode van tenminste enkele jaren bruikbaar is en zoveel mogelijk gebruik maakt van bestaand (empirisch) materiaal.

1.2 Onderzoeksmethode

Om een antwoord te vinden op de probleemstelling zijn wij in eerste instantie op zoek gegaan naar bronnen voor de determinanten van de vraag naar sociale veiligheid en internationalisering die zijn ontwikkeld in ‘Justitie over morgen’. In hoofdstuk 2 en 3 worden deze determinanten nogmaals weergegeven.

Tijdens dit onderzoek stuitten wij op het probleem dat wat in Justitie over morgen “determinanten” voor de kernonzekerheden worden genoemd slechts indicatoren zijn.

Deze term wekt namelijk de suggestie dat het gaat om deterministische verbanden terwijl veeleer van stochastische verbanden sprake zal zijn. Daarom zijn we voor zover mogelijk op zoek gegaan naar empirische bronnen die direct de kernonzekerheden meten. Daarbij is gezocht naar bestaand empirisch onderzoek in databases van het CBS, SCP, Veiligheidsmonitor, TNS-NIPO, diverse zelfstandige marktonderzoekbureaus (waarvan de resultaten van onderzoek meestal niet openbaar bleken te zijn), en diverse online onderzoeken. Hierbij is gezocht op verschillende steekwoorden. In eerste instantie op de determinanten uit ‘Justitie over morgen’ en later direct naar de kernonzekerheden ‘sociale veiligheid’ en ‘internationalisering’. Publicaties waarin deze kernwoorden werden genoemd zijn gelezen en beoordeeld op bruikbaarheid aan de hand van de voorgenoemde criteria.
Dit onderzoek heeft vooral op het internet plaatsgevonden, daarnaast is er telefonisch contact gezocht met onderzoekbureaus en zijn er wetenschappelijke artikelen gelezen voor vorming van een theoretisch kader.

2 SOCIALE VEILIGHEID

In het boek ‘Justitie over morgen’ worden de resultaten van een onderzoek naar de kernonzekerheden *vraag naar sociale veiligheid* en *internationalisering* weergegeven. Er worden in dit boek determinanten genoemd voor de ontwikkeling van de vraag naar sociale veiligheid. In tabel 1 en 2 worden de determinanten van de vraag naar sociale veiligheid volgens ‘Justitie over morgen’ weergegeven.

Toename vraag naar sociale veiligheid		
Ontwikkeling	De offers, die mensen zich willen getroosten om te voorkomen dat anderen hen leed of schade toebrengen, nemen toe.	
Determinanten	• Angst voor aanslagen	Internationaal terrorisme wordt voortdurend als serieus dreigement gezien
	• Berichtgeving over incidenten	De wijze waarop media berichten over incidenten werkt als katalysator voor onveiligheidsgevoelens
	• Beheersbaarheidillusie	Mensen denken dat door technische ontwikkeling preventie van criminaliteit mogelijk is
	• Afnemende acceptatie van risico’s	Mensen accepteren in mindere mate dat hen leed of schade wordt toegebracht
	• Concentratie van kansarmoede	De arme onderlaag van de bevolking is overwegend terecht gekomen in oude wijken van grote steden
In 2015	Sociale veiligheid als maatschappelijke prioriteit	

Tabel 1: Toename vraag naar sociale veiligheid (bron: ‘Justitie over morgen’)

Afname vraag naar sociale veiligheid		
Ontwikkeling	De offers, die mensen zich willen getroosten om te voorkomen dat anderen hen leed of schade toebrengen, zijn in 2015 lager dan in 2005.	
Determinanten	• Herwaardering van de rechtsstaat	Recht moet minder instrumenteel benaderd worden en meer gezien worden als uitdrukking van gedeelde normen en waarden

	• Deconcentratie van kansarmoede	Door rigoureuze aanpassing van het huisvestingsbeleid en opwaardering van het woningaanbod wordt getracht het tij te keren in oude wijken
	• Klimaatverandering als nieuwe prioriteit	Nederland moet alle zeilen bijzetten om te vermijden dat de Lage Landen onder water komen
In 2015	Sociale veiligheid verdrongen als maatschappelijke prioriteit	

Tabel 2: Afname vraag naar sociale veiligheid (bron: ‘Justitie over morgen’)

In dit hoofdstuk zoeken we bronnen voor de kernonzekerheid sociale veiligheid. Met de kernonzekerheid over de vraag naar sociale veiligheid wordt de bereidheid tot offers, die mensen zich willen getroosten om te voorkomen dat anderen hen leed of schade toebrengen bedoeld. Met ‘offers’ worden, naast de hoeveelheid tijd die mensen bereid zijn te besteden aan het verkrijgen van meer sociale veiligheid, ook offers op het gebied van vrijheid en privacy bedoeld. Bij een toenemende bereidheid tot offers is er sprake van een grotere vraag naar sociale veiligheid. Bij een afnemende bereidheid tot offers is er sprake van minder vraag naar sociale veiligheid.

Zoals in de probleemstelling al werd aangegeven, zijn wij tot de conclusie gekomen dat niet alle genoemde determinanten een-op-een een causale relatie hebben met de kernonzekerheden. Daarom is besloten dat deze zogenaamde determinanten worden gezien als indicator, maar dat we daarnaast op zoek gaan naar empirische bronnen die de kernonzekerheid ‘vraag naar sociale veiligheid’ zo direct mogelijk meten.

Om te monitoren hoe het is gesteld met de vraag naar sociale veiligheid in Nederland wordt gekeken naar de volgende ontwikkelingen:

- Neemt de bereidheid tot offers toe of af?
- Hoe ontwikkelt het gevoel van veiligheid onder burgers zich?

Naast deze twee ontwikkelingen is er een aantal empirische bronnen gevonden die iets zeggen over de invloed van ‘berichtgeving over incidenten’ en ‘angst voor aanslagen’ op de vraag naar sociale veiligheid. Over de andere indicatoren uit tabel 1 en 2 zijn geen empirische bronnen gevonden die een causaal verband aangeven met de vraag naar sociale veiligheid.

In paragraaf 2.1 worden de bestaande bronnen op het gebied van sociale veiligheid geïnventariseerd. Vervolgens worden uit deze lijst de bronnen gekozen die het meest bruikbaar zijn voor de monitor (paragraaf 2.2.). De gekozen bronnen worden in paragraaf 2.3 gevalideerd door te kijken hoe de bronnen zich in het verleden hebben bewogen. Door deze beweging te vergelijken met de daadwerkelijke ontwikkelingen kunnen we onderzoeken hoe valide de bronnen zijn.

2.1 Inventarisatie bronnen

In deze paragraaf wordt geïnventariseerd welke bronnen informatie verschaffen over de vraag naar sociale veiligheid. Om te beoordelen hoe bruikbaar de gevonden bronnen zijn, wordt in deze paragraaf gekeken naar de periodiciteit, de significantie en de representativiteit van de bronnen. Eerst worden mogelijke bronnen genoemd die aspecten van sociale veiligheid opnemen in onderzoek. Deze worden toegespitst op deelonderwerpen. Eerst wordt gekeken naar bronnen die inzicht kunnen geven in de bereidheid tot offers. Vervolgens wordt er gekeken naar mogelijke bronnen die inzicht geven in hoe het gevoel van sociale veiligheid zich ontwikkelt. Daarna komen de andere twee indicatoren van de vraag naar sociale veiligheid - berichtgeving over incidenten en angst voor aanslagen - waarover bronnen zijn gevonden kort ter sprake. In de volgende paragraaf wordt de validiteit van de empirische bronnen ter discussie gesteld.

Het ***Sociaal Cultureel Planbureau (SCP)*** onderzoekt tweejaarlijks een aantal thema's en publiceert deze onder steeds wisselende titels. Een sinds 2001 tweejaarlijks terugkerend onderzoek is 'De sociale staat van Nederland'; een onderzoek waarin gegevens van verschillende onderzoeken worden gebundeld. Hierin wordt geschetst hoe het gaat met de Nederlandse bevolking. Onderwerpen als leefsituatie, publieke opinie en beleving van criminaliteit door de bevolking komen aan bod.
Daarnaast zijn er de afgelopen jaren verschillende (eenmalige) publicaties verschenen met betrekking tot sociale veiligheid:

- In 2004 heeft het SCP in opdracht van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) onderzoek verricht naar de gelegenheidsbeperkende maatregelen die de overheid inzet om criminaliteit en onveiligheidsbeleving in de publieke ruimte te verminderen. Dit is gepubliceerd in '*Sociale veiligheid vergroten door gelegenheidsbeperking: wat werkt en wat niet?*'
- Een andere publicatie is een eenmalige uitgave uit 2006: '*Angstige Burgers'*. Hierin wordt uitgebreid besproken wat angstgevoelens onder burgers zijn en waardoor deze veroorzaakt worden.
- '*De stem des volks'* was een eenmalige uitgave van het SCP waarin publieke opinie, de rol van massamedia en democratie wordt onderzocht.
- In '*Vertrouwen in de rechtspraak'* van het SCP uit 2007 lezen we wat 'de Nederlander' vindt van het rechtssysteem.

Ook het Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum doet onderzoek naar aspecten van sociale veiligheid en criminaliteit. In ***'Georganiseerde criminaliteit in Nederland; rapportage op basis van de WODC-monitor'*** uit 1998 wordt in kaart gebracht wat de stand is van de georganiseerde criminaliteit in Nederland. In ***Criminaliteit en Rechtshandhaving*** van het WODC uit 2006 wordt eveneens onderzoek gedaan naar verschillende aspecten van sociale veiligheid in Nederland

In de ***Veiligheidsmonitor Rijk (VMR)*** wordt sinds 2005 jaarlijks onderzoek gedaan naar verschillende aspecten van veiligheid, onder andere buurtproblemen, onveiligheidsgevoelens en slachtofferschap. Gegevens van verschillende bronnen worden gebruikt, voornamelijk cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

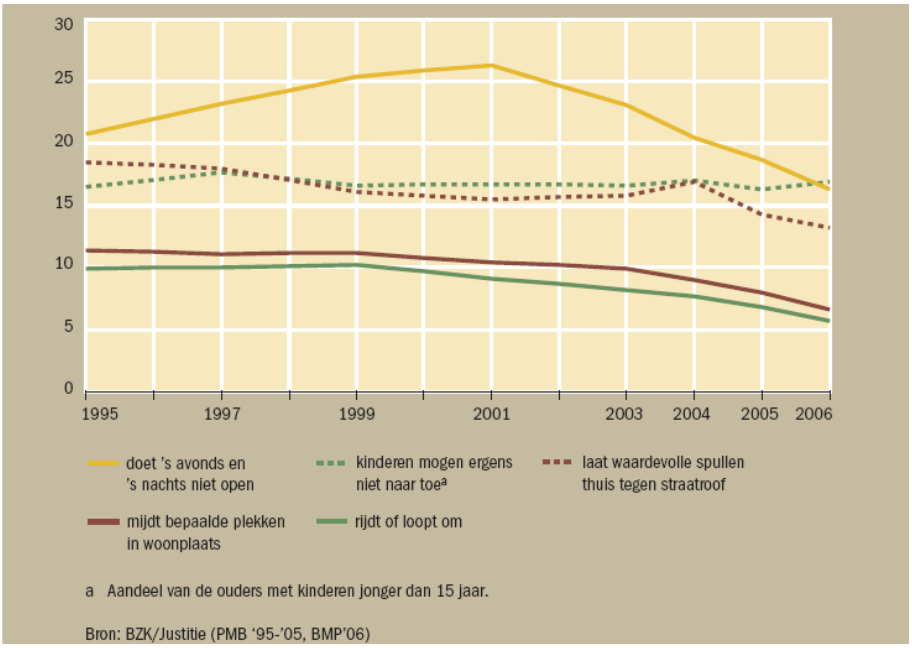
21minuten.nl is een online onderzoek dat sinds 2005 wordt uitgevoerd onder ruim 100.000 willekeurige respondenten. Het onderzoek polst de mening van Nederlanders over de grote sociaaleconomische vraagstukken in Nederland. Elk jaar heeft het onderzoek een wisselend thema.

2.1.1. Bereidheid tot offers

In de definitie in ‘Justitie over morgen’ wordt een toe- of afname van de vraag naar sociale veiligheid gekwantificeerd door de mate waarin mensen bereid zijn offers te geven voor veiligheid. Offers kunnen in deze context op verschillende manieren gezien worden:

- Mensen vermijden plekken die zij ervaren als onveilig
- Mensen beschermen zich tegen mogelijk gevaar en zijn bereid daar geld aan uit te geven
- Mensen zijn bereid langer te wachten op bijvoorbeeld Schiphol i.v.m. veiligheid
- Mensen zijn bereid preventief gefouilleerd te worden

Onveiligheidsbeleving kan worden afgelezen aan de mate waarin burgers hun gedrag aanpassen met het doel risico’s uit de weg te gaan[2]. Dit vermijdingsgedrag is in meer of minder mate afgenomen in het laatste decennium (zie figuur 1).

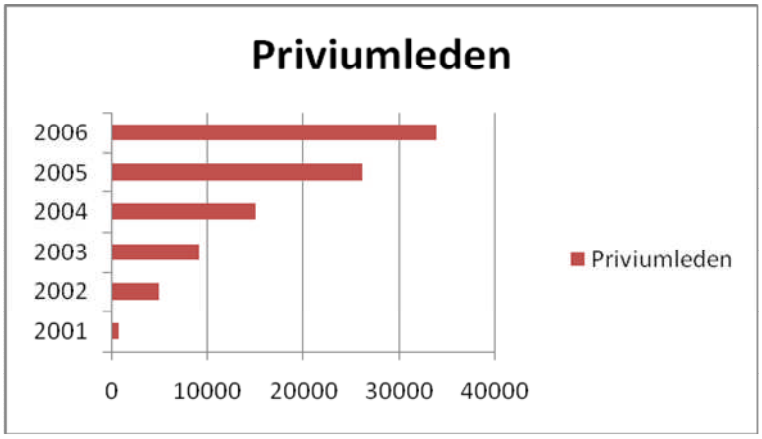
Figuur 1: Vermijdingsgedrag onder de bevolking 15 jr e.o. in procenten ‘komt vaak voor’ (bron: SCP, De sociale staat van Nederland 2007)

Een ander offer dan het uit de buurt blijven van risicovolle situaties is het nemen van concrete beveiligingsmaatregelen. Volgens VMR 2007 zijn de voorzorgsmaatregelen tegen inbraak wel licht toegenomen. Een uitzondering vormt het laten branden van verlichting bij afwezigheid, wat in verband met energiebesparing minder gebeurt[3].

[2] Bijl, R., J. Boelhouwer en E. Prommer (2007). *De sociale staat van Nederland 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
[3] Idem 2

De VMR 2007 meet verschillende voorzorgsmaatregelen tegen inbraak en berekent een schaalscore; in 2007 bedraagt deze 4,1, in 2006 was deze 4,0 en in 2005 was deze ook 4,1[4].

Een ander offer dat mensen wordt opgelegd is de beperkingen die gesteld worden in uitgaansgebieden; om criminaliteit terug te dringen wordt alcoholgebruik beperkt, worden leeftijdsgrenzen gesteld en sluitingstijden vervroegd[5].

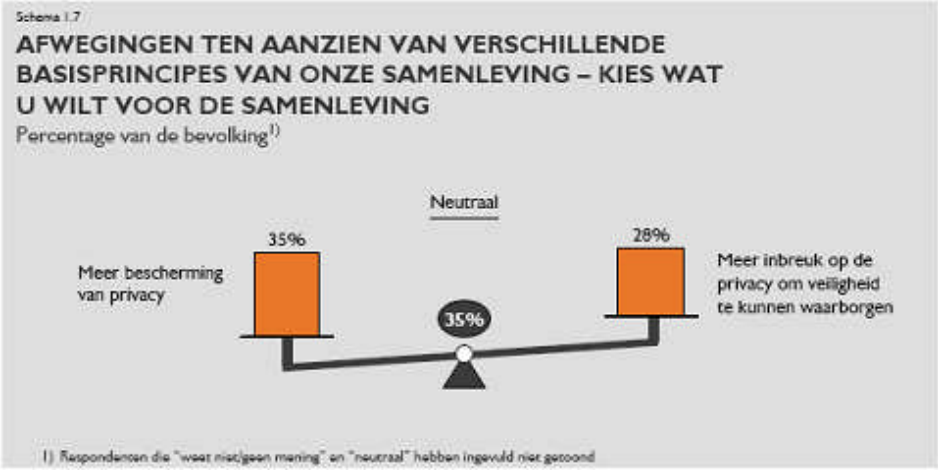
De wachttijden op Schiphol zijn voor vluchten buiten Europa sinds 11 september 2001 gestegen. In 2007 bleek dat schipholbezoekers zich in toenemende mate ergeren aan de gigantische rijen bij de paspoortcontroles.

Figuur 2: Stijging in het aantal Priviumleden (bron: Jaarverslag Schiphol 2001-2006)

Sinds 2001 kunnen mensen Priviumlid worden van Schiphol; tegen betaling van ruim €100,- per jaar kunnen leden snel inchecken, en dankzij irisherkennig snel en veilig langs de douane. In figuur 2 is de stijging van dit aantal leden te zien. Een direct verband tussen het gevoel van veiligheid en de bereidheid van Nederlanders om te betalen om wachtrijen te omzeilen is hiermee niet gegeven. Wel zou je deze stijging als reactie op toenemende ergernissen kunnen zien als een indicator van de toename van bereidheid tot offers.

In 21minuten.nl werd in 2007 onder andere onderzocht hoeveel waarde er wordt gehecht aan de bescherming van veiligheid ten opzichte van de inbreuk op privacy (figuur 3). In de keus tussen bescherming van privacy en veiligheid ten koste van die privacy slaat de balans in 2007 niet sterk naar een kant uit[6]. In andere edities van 21minuten.nl is deze vraag niet gesteld, dus wederom is er geen trend in aan te wijzen.

[4] *Veiligheidsmonitor Rijk (VMR) 2007*, Landelijke Rapportage, Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek
[5] Wittebrood, K en M. Van Beem (2004). *Sociale Veiligheid vergroten door gelegenheidsbeperking: wat werkt en wat niet?* Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
[6] http://www.21minuten.nl

Figuur 3: Privacy versus veiligheid (bron: 21minuten.nl)

Een bron waarin een trend met betrekking tot private uitgaven voor preventie is aan te geven is het onderzoek van het WODC, '*Criminaliteit en rechtshandhaving 2006*'[7]. In figuur 4 is een tabel met cijfers van het CBS[8] uit dit onderzoek te zien, waaruit valt af te lezen dat in 2002 de uitgaven voor beveiligingsactiviteiten stegen van 738,9 mln in 2001 naar 1040,1 mln in 2002. Ook na 2002 zijn de kosten voor private en publieke beveiligingsactiviteiten blijven stijgen. We zouden hieruit kunnen concluderen dat na de aanslagen op 11 september 2001 de beveiligingsactiviteiten sterk zijn toegenomen en daarmee de bereidheid tot offers blijvend is verhoogd. De stijging van de uitgaven is nu echter niet meer zo sterk als in 2002 het geval was. In de grafiek in figuur 4 is deze trend duidelijk te zien.

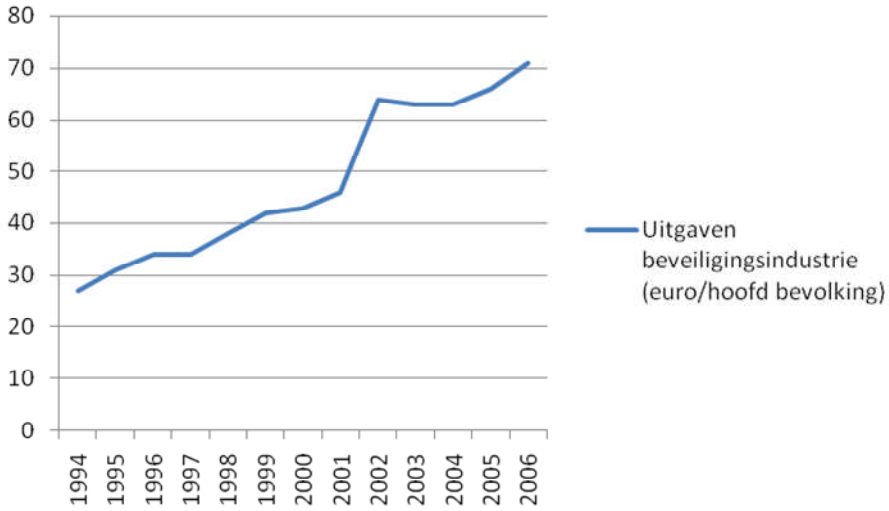
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*	2006*
	(mln euro, nominaal)												
Beveiligingsactiviteiten in het kader van criminaliteitspreventie**													
persoonsbeveiliging	2,7	3,2	3,6	3,6	8,9	0,2	1,6	4,7	23,0	22,0	9,0	9,6	10,5
bedrijfsbeveiliging	306,9	369,4	411,3	419,8	477,9	552,9	571,8	634,3	889,0	909,0	923,0	987,7	1075,9
ordediensten	3,4	4,1	4,6	4,7	4,5	7,5	23,3	27,5	50,0	50,0	56,0	59,9	65,3
beveiliging parkeerplaatsen en -garage	2,8	3,3	3,7	3,8	4,0	5,2	4,3	6,0	17,0	8,0	7,0	7,5	8,2
Totaal	315,8	380,0	423,2	431,9	495,3	565,8	601,0	672,4	979,0	989,0	995,0	1064,7	1159,8
	(mln euro, prijzen 2006)												
Beveiligingsactiviteiten in het kader van criminaliteitspreventie													
persoonsbeveiliging	3,5	4,1	4,5	4,5	10,7	0,3	1,8	5,1	24,4	22,9	9,3	9,7	10,5
bedrijfsbeveiliging	399,6	472,5	517,1	515,4	575,0	651,2	656,5	697,0	944,5	945,8	949,0	998,5	1075,9
ordediensten	4,4	5,3	5,8	5,7	5,5	8,8	26,8	30,2	53,1	52,0	57,6	60,6	65,3
beveiliging parkeerplaatsen en -garage	3,6	4,3	4,7	4,7	4,8	6,2	5,0	6,6	18,1	8,3	7,2	7,6	8,2
Totaal	411,1	486,1	532,0	530,2	596,1	666,4	690,0	738,9	1040,1	1029,1	1023,0	1076,4	1159,8
	(euro, prijzen 2006)												
Kosten per hoofd van de bevolking	27	31	34	34	38	42	43	46	64	63	63	66	71

* Voorlopige cijfers.

** De gegevens hebben betrekking op ondernemingen waar vijf of meer personen werkzaam zijn. Activiteiten die niet direct iets met criminaliteit te maken hebben, zijn niet meegenomen.

[7] Heide, W. van der, Eggen, A.Th..J., e.a. (2006), *Criminaliteit en Rechtshandhaving*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum

[8] Centraal Bureau voor de Statistiek

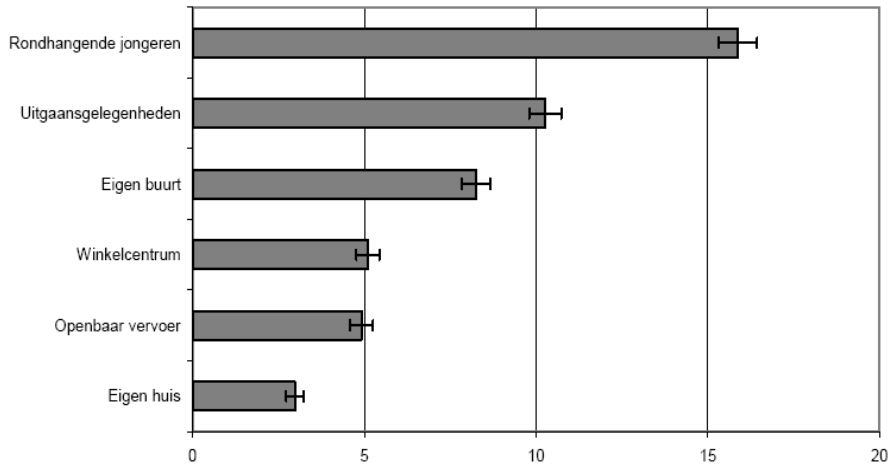

Figuur 4: Uitgaven aan beveiligingsindustrie per hoofd bevolking. 1994-2006 (bron: CBS / WODC)

2.1.2. Gevoel van veiligheid

Voor de ontwikkeling 'gevoel van veiligheid' hebben we gekeken naar welke monitoren direct meten hoe veilig de Nederlandse burger zich voelt en waardoor dat gevoel wordt beïnvloed.

Politiecijfers laten een daling zien van de totale criminaliteit. Het welzijn en veiligheidsgevoel van de Nederlandse burger is navenant gestegen[9]. Ook uit de VMR 2007 is gebleken dat over het algemeen het veiligheidsgevoel in Nederland het afgelopen jaar is toegenomen. De situaties waarin mensen zich onveilig voelen, worden weergegeven in figuur 5[10].

Figuur 5: Onveiligheidsgevoelens (% voelt zich wel eens onveilig), (bron: VMR 2007)

De objectieve en subjectieve veiligheid ontwikkelen zich vanaf 2002 in overeenkomstige richting, hoewel dit niet als een één-op-éénrelatie gezien moet worden. De

[9] Idem 2
[10] Idem 4

veiligheidsbeleving laat zich maar zeer beperkt verklaren door het feitelijke criminaliteitsniveau[11]. Ook in het onderzoek van het SCP in opdracht van de RMO[12] wordt genoemd dat het aanpakken van objectieve en subjectieve veiligheid niet met elkaar hoeft samen te hangen; voor het terugdringen van het veiligheidsgevoel is meer nodig dan het verminderen van feitelijke criminaliteit.

In de WODC monitor over georganiseerde criminaliteit[13] wordt in kaart gebracht wat de aard van de georganiseerde criminaliteit in Nederland is en welke ontwikkelingen daarin zijn te onderkennen. In deze monitor wordt geen onderzoek gedaan naar de veiligheidsgevoelens van Nederlanders ten aanzien van deze ontwikkelingen. Ondanks de werkelijke daling van criminaliteit blijkt uit onderzoek van het SCP dat mensen denken dat criminaliteit toeneemt; dit duidt op de bezorgdheid van de bevolking over criminaliteit als maatschappelijk probleem[14]. Ook uit 21minuten.nl blijkt dat Nederlanders zich in 2007 meer zorgen maken over criminaliteit dan in 2006.

Uit onderzoek komt naar voren dat veiligheidsbeleving ook door Nederlandse burgers niet alleen bepaald wordt door de indruk die men heeft van criminaliteit als maatschappelijk probleem, maar vooral ook door de persoonlijke situatie[15]. Angstgevoelens lijken vooral een gevolg van iemands kwetsbaarheid, leefstijl en eerder slachtofferervaringen[16]. Belangrijke voorspellers blijken leeftijd en sekse; vrouwen en jongeren voelen zich vaker onveilig dan mannen en ouderen. Een belangrijk aspect van onveiligheidsgevoelens is de angst om zelf slachtoffer te worden [17]; personen die slachtoffer zijn geweest van een delict voelen zich naar verhouding veel onveiliger dan de personen die geen slachtoffer zijn geweest. Daarnaast neemt veiligheidsbeleving toe naarmate men een hogere opleiding heeft[18].

Ook wordt in de VMR 2007 benoemd dat onveiligheidsgevoelens het sterkst samenhangen met de leeftijd en het geslacht van de persoon en daarnaast de stedelijkheid van zijn/ haar woonbuurt. Inrichting van de publieke ruimte speelt een belangrijke rol bij gevoelens van angst[19]. In dit rapport wordt ook de sociale samenstelling, sociale cohesie en overlast, verloedering en criminaliteit genoemd als factoren die de perceptie van veiligheid beïnvloeden.

[11] idem 2
[12] Idem 5
[13] Kleemans, E.R., e.a. (1998). *Georganiseerde criminaliteit in Nederland; rapportage op basis van de WODC-monitor*. Den Haag: WODC
[14] Oppelaar, J. en K. Wittebrood (2006). *Angstige burgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
[15] Idem 2
[16] Idem 2
[17] Idem 14
[18] Idem 2
[19] Idem 2

Figuur6: Bewaking samenleving (bron: 21minuten.nl)

Uit het online onderzoek 21minuten.nl (figuur 6) is gebleken dat mensen in Nederland veiligheid nog steeds een van de belangrijkste aandachtspunten vindt. In eerdere edities van 21minuten.nl is deze specifieke vraag niet eerder gesteld, dus er is geen trend aan te geven. Wel bleek in 2005 dat veiligheid en criminaliteit het hoogst scoorde (50%) op de top 3 onderwerpen waar Nederlanders zich zorgen over maken. Gevolgd door kosten van levensonderhoud (38%) en integratie van allochtonen (35%). Verder vinden mensen rechtsbescherming en privacy erg belangrijk; dit gegeven verkleint de bereidheid tot het brengen van offers.

2.1.3. Berichtgeving over incidenten

In 'Justitie over morgen' wordt de berichtgeving over incidenten aangeduid als determinant voor het gevoel van sociale veiligheid. In deze paragraaf wordt een aantal bronnen uitgelicht dat betrekking heeft op deze determinant, maar geen direct verband heeft met sociale veiligheid.

De vraag is of er daadwerkelijk een toename is van geweld; of vooral een *toename* van de berichtgeving over geweld[20]. Een journalistieke geweldsexplosie als gevolg van een mediahype. Er is sprake van een mediahype bij een mediabrede, snel piekende nieuwsgolf die een gebeurtenis als startpunt heeft en die voor het grootste deel het gevolg is van zichzelf versterkende processen binnen de nieuwsproductie. Een mediahype kan terecht komen in een kettingreactie - een amplificatiespiraal genoemd[21]. Bij een amplificatiespiraal is er meer aandacht voor vergelijkbare gebeurtenissen wat leidt tot meer verontrusting bij het publiek, wat leidt tot nog meer aandacht van de media voor soortgelijke gebeurtenissen die daardoor sterk lijken toe te nemen. Gevolgen van deze spiraal kunnen zijn dat media hun agenda laten bepalen door andere media, de berichtgeving selectiever wordt, de gebruikelijke journalistieke normen minder worden nageleefd en kritisch onderzoek gaat ontbreken. Het gevolg van deze spiraal kan ook zijn dat criminaliteit een thema gaat worden voor politieke besluitvorming, terwijl hierbij niet wordt gekeken naar de invloed van mediahypes[22].

Een aanwijzing voor de invloed van media is een onderzoek dat is uitgevoerd door YoungVotes[23] onder 300 jongeren tussen 13 en 21 jaar. Een op de acht scholieren zegt dat mediaberichtgeving van invloed is op hun gevoel van veiligheid. Meer dan de helft van

[20] Dam, M. van (1999). *De Journalistieke Geweldsexplosie*. De Volkskrant, Forum, 14 oktober
[21] Vasterman, P. (2004) *Mediahype*. Amsterdam: Aksant
[22] Idem 20
[23] http://www.youngvotes.nl

de jongeren is zelfs van mening berichtgeving over geweld leidt tot meer geweld op scholen.
In het onderzoek van de gemeente Amsterdam[24] is de invloed van de media op het gevoel van veiligheid onderzocht. Hieruit blijkt dat berichten uit de media over dreigend terrorisme een grotere invloed hebben op het gevoel van veiligheid dan berichten over de Amsterdamse onderwereld. Uit dit onderzoek blijkt ook dat de het gevoel van onveiligheid mede wordt veroorzaakt door media-aandacht voor terrorisme.

2.1.4. Angst voor aanslagen

In 'Justitie over morgen' wordt de angst voor aanslagen aangeduid als determinant voor het gevoel van sociale veiligheid. In deze paragraaf wordt een aantal bronnen uitgelicht dat betrekking heeft op deze indicator.
De AIVD (Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst) doet onderzoek naar de nationale veiligheid door tijdig dreigingen en risico's te onderkennen die niet direct zichtbaar zijn. In het jaarverslag 2006 van de AIVD worden zaken als terrorisme en radicalisering uitgebreid besproken. Er wordt genoemd dat er veel onderzoek wordt gedaan naar veiligheid in Nederland, maar de angst van burgers met betrekking tot terreur wordt niet benoemd in dit verslag. Er zijn geen cijfers openbaar van de AIVD die iets zeggen over de angst voor aanslagen in Nederland.
Minder significant en niet periodiek is een onderzoek dat gedaan is in de Gemeente Amsterdam onder 67 panelleden[25]. Uit dit onderzoek is gebleken dat een derde van de panelleden zich (soms) onveilig voelt in de stad Amsterdam. Een van de redenen die de panelleden noemen is angst voor een terroristische aanslag.
Vier op de vijf scholieren geven aan dat hun veiligheidsgevoel is beïnvloed door geweldsincidenten op scholen[26]. Uit het onderzoek van het SCP[27] bleek dat het aandeel ondervraagden dat angst had voor een aanslag toenam van 28% in 2004 naar 52% in 2005.

2.2 Bronnenselectie voor monitor

Op basis van de criteria: significantie, representativiteit en periodiciteit kunnen we bronnen selecteren voor de monitor.

Criterium / Bron	**Significantie**	**Representativiteit**	**Periodiciteit**	**Bruikbaar**
21minuten.nl	100.000 online respondenten	Willekeurige steekproef onder mensen die toegang hebben tot internet	Jaarlijks (sinds 2005)	Ondersteunend

[24] Vonk, M. en B. Lewis (2006). *Woongenot, favoriete plek en veiligheid*. Amsterdam: Stadspeil Amsterdam
[25] Idem 8
[26] Idem 7
[27] Idem 14

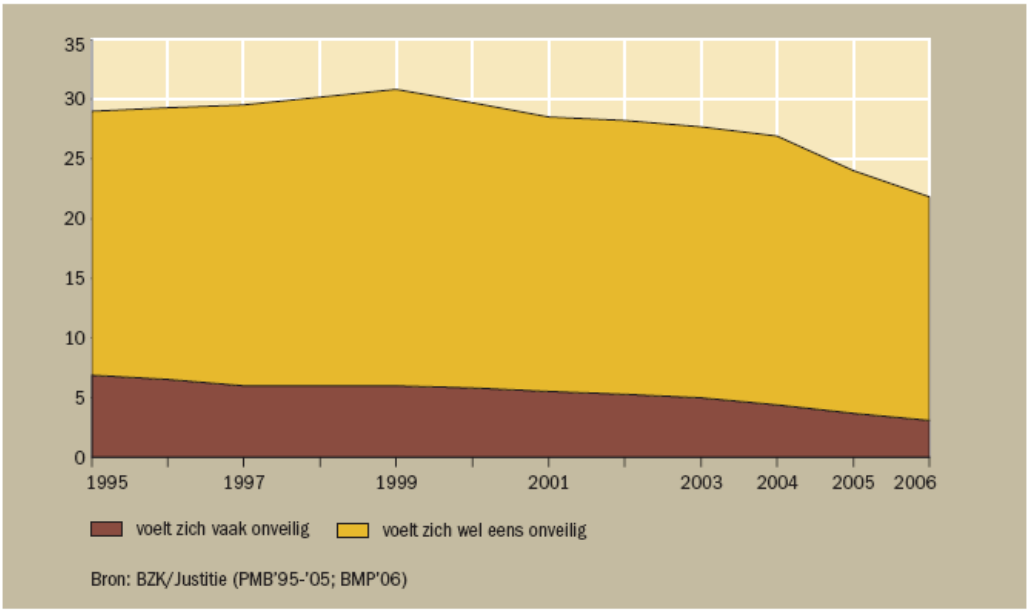
CBS – Omzet beveiligings-industrie	Alle uitgaven van 1994-2006	Ja	Jaarlijks (sinds 2006)	Ja
Stadspeil Amsterdam	59 online respondenten	Grotendeels hoog opgeleide Nederlanders	Eenmalig (2006)	Nee
SCP – Angstige Burgers	Gegevens van verschillende bestaande onderzoeken gebundeld	Diverse groepen belicht	Eenmalig (2006)	Nee
SCP – De Sociale Staat	Diverse bronnen en cijfers	Diverse groepen belicht	Tweejaarlijks (sinds 2001[28])	Ondersteunend
SCP/RMO – Sociale Veiligheid	Diverse bronnen en cijfers	Diverse groepen belicht	Eenmalig (2004)	Nee
VMR	19.000 respondenten	Diverse groepen belicht	Jaarlijks (sinds 2005[29])	Ja
WODC monitor	Gegevens van verschillende bestaande onderzoeken gebundeld	Diverse groepen belicht	Eenmalig (1998)	Nee
YoungVotes	300 respondenten	Alleen jongeren	Eenmalig (2007)	Nee

In de tabel zijn de gekozen bronnen voor de monitor geselecteerd op basis van de genoemde criteria. De VMR is de bron die het hoogst scoort op alle punten. Voornamelijk de periodiciteit van deze bron is belangrijk. Een andere empirische bron die voldoet aan de criteria is het onderzoek van het CBS naar de omzet van de beveiligingsindustrie. In 21minuten.nl worden in elke editie andere vragen gesteld, dus de consistentie van deze bron is niet heel hoog; ook de representativiteit van 21minuten.nl staat ter discussie[30]. Verder gebruikt 'De sociale staat van Nederland' onder andere de cijfers uit de VMR. Daarom selecteren we de VMR en het CBS als uitgangspunt; de andere bronnen worden gebruikt voor ondersteunende beeldvorming en theoretisch kader.

[28] Voor 2001 werd dit onderzoek uitgevoerd onder de naam: Sociale en Culturele Verkenningen. Dit onderzoek werd tussen 1985 en 1999 jaarlijks gepubliceerd.
[29] Voor 2005 werd de VMR jaarlijks gepubliceerd als de Politiemonitor Bevolking sinds 1995.
[30] http://www.21minuten.nl

2.3 Validatie geselecteerde bronnen

De Veiligheidsmonitor Rijk (VMR) bestaat pas sinds 2007, maar werkt met dezelfde gegevens die voorheen in de Politiemonitor Bevolking (1995-2005) en de Bevolkingsmonitor Politiekorpsen (2006) bijeen werden gebracht. Deze monitoren waren onderdeel van ‘Sociale en Culturele Verkenning’ van het SCP. Tegenwoordig bestaat de VMR als zelfstandige monitor voort.

Figuur 7: Onveiligheidsgevoelens onder de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder, 1995-2006 (in procenten), (bron: VMR 2007)

Als we kijken naar de validiteit van de VMR als bron voor de kernonzekerheid komen we tot de volgende redenatie. Zoals beschreven in de vorige paragraaf ligt de daadwerkelijke veiligheid weinig tot niet in lijn met het onveiligheidsgevoel. Daarom is het moeilijk om de validiteit van deze monitor weer te geven door middel van een reflectie op gebeurtenissen uit het verleden. Als we namelijk een moment kiezen waarop de sociale veiligheid in gevaar was hoeft dit niet af te lezen te zijn in onveiligheidsgevoelens die worden weergegeven door de gekozen bronnen.
De meest voor de hand liggende aantasting van het veiligheidsgevoel in Nederland is waarschijnlijk de aanslagen op 11 september 2001. Als we kijken naar de trend in figuur 7 kunnen zien we niet dat in deze periode het gevoel van veiligheid is veranderd. Dat zouden we kunnen beredeneren doordat na deze aanslagen overheden veel actie hebben ondernomen om het gevoel van sociale veiligheid te vergroten; dit zou de trend die in figuur 7 te zien kunnen verklaren. Ook de bronnen die zijn getypeerd als ondersteunend liggen in lijn met deze trend (zie paragraaf 2.1.)

De tweede bron die we geschikt hebben bevonden als bron voor de kernonzekerheid ‘sociale veiligheid’, zijn de CBS-cijfers over de uitgaven in de beveiligingsindustrie. Deze cijfers tonen een stijging van de uitgaven, wat duidt op een toename van de bereidheid tot offers. Deze toename doet vermoeden dat de Nederlandse bevolking zich

onveiliger voelt. Echter, na een piek in 2002 (te verklaren door 11 september 2001) heeft het niveau van de uitgaven zich redelijk gestabiliseerd. We kunnen vaststellen dat de uitgaven blijvend hoger zijn dan in 2000, maar dat kan verklaard worden doordat eenmaal geïmplementeerde beveiligingsmaatregelen niet zomaar zullen of kunnen worden afgebouwd.

Wat opvalt in de verschillende bestudeerde bronnen is de relatie tussen de objectieve en subjectieve veiligheid en de bereidheid tot offers. De empirische bronnen laten zien dat de subjectieve veiligheid toeneemt en de bereidheid tot offers ook toeneemt. Daarnaast wordt beweerd dat er geen een-op-een relatie bestaat tussen de objectieve en subjectieve veiligheid[31]. Maar wat is dan de aard van de relatie tussen de bereidheid tot offers en de objectieve veiligheid? Je kan je afvragen of, als er meer wordt uitgegeven aan het verhogen van de veiligheid (meer offers), dat de objectieve veiligheid rechtevenredig toeneemt. Een andere vraag die opkomt, als we kijken naar het verloop van de curve die de uitgaven aan beveiliging aangeeft (figuur 4), is of we hier te maken hebben met een plateautheorie. Zijn de uitgaven die eenmaal gemaakt zijn blijvende uitgaven, of kunnen ze (als de objectieve veiligheid weer toeneemt) ook weer afnemen?
Deze vragen kunnen binnen de kaders van dit onderzoek niet beantwoord worden, maar kunnen gebruikt worden als input voor vervolgonderzoek.

[31] idem 2

3 INTERNATIONALISERING

In het boek ‘Justitie over morgen’ worden de resultaten van een onderzoek naar de kernonzekerheden *vraag naar sociale veiligheid* en *internationalisering* weergegeven. Er worden in dit boek determinanten genoemd voor de ontwikkeling van internationalisering. In tabel 3 en 4 worden de determinanten van de mate van internationalisering volgens ‘Justitie over morgen’ weergegeven.

Voortgaande internationalisering		
Ontwikkeling	Het draagvlak voor de EU neemt toe en oplossingen voor maatschappelijke problemen worden in toenemende mate gezocht in internationale wet- en regelgeving.	
Determinanten	• Toename wereldhandel	Gaat gepaard met toename van internationale criminaliteit die het beste internationaal aangepakt kan worden
	• Ontwikkeling Azië	Europa ondervindt concurrentie van Azië waardoor olie- en staalprijzen enorm stijgen; dit versterkt noodzaak tot vergaande Europese samenwerking
	• Toename macht VS	Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie tegenwicht bieden aan de enige grote speler op het wereldtoneel, de VS
	• Eigen dynamiek europeanisering	Europese richtlijnen werken door in nationale wetgeving; dit leidt tot nieuwe reacties en gedragseffecten
In 2015	Brussel wordt gezien als het ordenend centrum	

Tabel 3: Voortgaande internationalisering (bron: ‘Justitie over morgen’)

Terugslag in internationalisering		
Ontwikkeling	Het draagvlak voor de EU neemt af en oplossingen voor maatschappelijke problemen worden in toenemende mate gezocht in nationale wet- en regelgeving.	
Determinanten	• Scepsis EU-burgers	Er is een grote kloof tussen burgers en Brussel; Europeanen vinden dat het te snel is gegaan, er zijn teveel regels

	• Nieuwe Azië crisis	Er komt een einde aan de hoge groeicijfers van Azië en de opkomst van Azië verdwijnt als drijvende kracht achter internationalisering
	• Conjunctuurverschillen tussen EU-landen	Uiteenlopende economische ontwikkelingen leidt tot spanningen; de ruimte voor beleid van individuele landen is beperkt of verdwenen
In 2015	Den Haag wordt gezien als het ordenend centrum	

Tabel 4: Terugslag in internationalisering (bron: ‘Justitie over morgen’)

In dit hoofdstuk worden er bronnen voor de kernonzekerheid internationalisering gezocht. Met internationalisering wordt het draagvlak voor de EU bedoeld en de mate waarin oplossingen voor maatschappelijke problemen worden gezocht in internationale wetgeving. Bij een toenemend draagvlak en meer internationale wetgeving is er sprake van internationalisering: men kijkt naar Brussel. Bij een afnemend draagvlak en meer nationale wetgeving is er sprake van nationalisering: men kijkt naar Den Haag.

Zoals in de probleemstelling al werd aangegeven zijn wij tot de conclusie gekomen dat niet alle genoemde determinanten een een-op-een causale relatie hebben met de kernonzekerheden. Daarom is besloten dat deze ‘determinanten’ moeten worden gezien als *indicator* voor kernonzekerheid, maar dat we vooral op zoek gaan naar empirische bronnen die de kernonzekerheden zo direct mogelijk meten.

Om te monitoren welke kant Nederland opgaat, gegeven bovenstaande definitie, wordt er gekeken naar twee ontwikkelingen:

- Hoe ontwikkelt het draagvlak voor de EU zich?
- Worden oplossingen voor maatschappelijke problemen in toenemende mate in internationale of in nationale wet- en regelgeving gezocht?

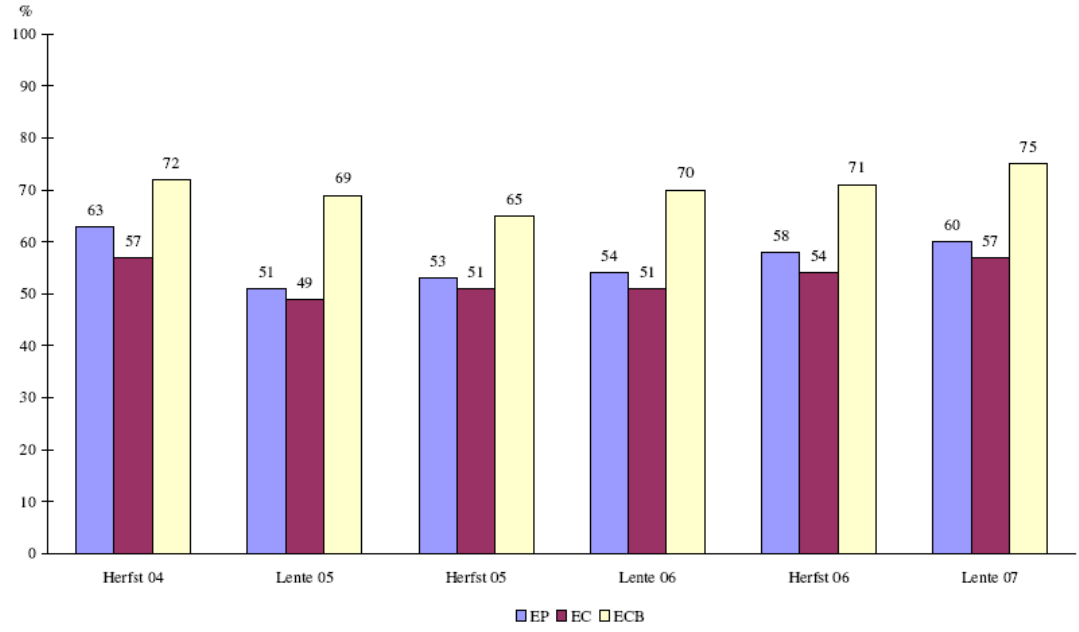
In paragraaf 3.1 worden de bestaande bronnen op het gebied van internationalisering geïnventariseerd. Vervolgens worden uit deze lijst de bronnen gekozen die het meest bruikbaar zijn voor de monitor (paragraaf 3.2). De gekozen bronnen worden in paragraaf 3.3 gevalideerd door te kijken hoe de bronnen zich in het verleden hebben bewogen. Door deze beweging te vergelijken met de daadwerkelijke ontwikkelingen kunnen we onderzoeken hoe valide de bronnen zijn.

3.1 Inventarisatie bronnen

In deze paragraaf wordt geïnventariseerd welke bronnen bestaan die informatie verschaffen over de mate van internationalisering. Eerst worden mogelijke bronnen genoemd die inzicht kunnen geven in het draagvlak voor de EU. Vervolgens wordt er gekeken naar mogelijke bronnen die inzicht geven in welke mate oplossingen voor maatschappelijke problemen in internationale of nationale wetgeving wordt gezocht.

3.1.1. Draagvlak EU

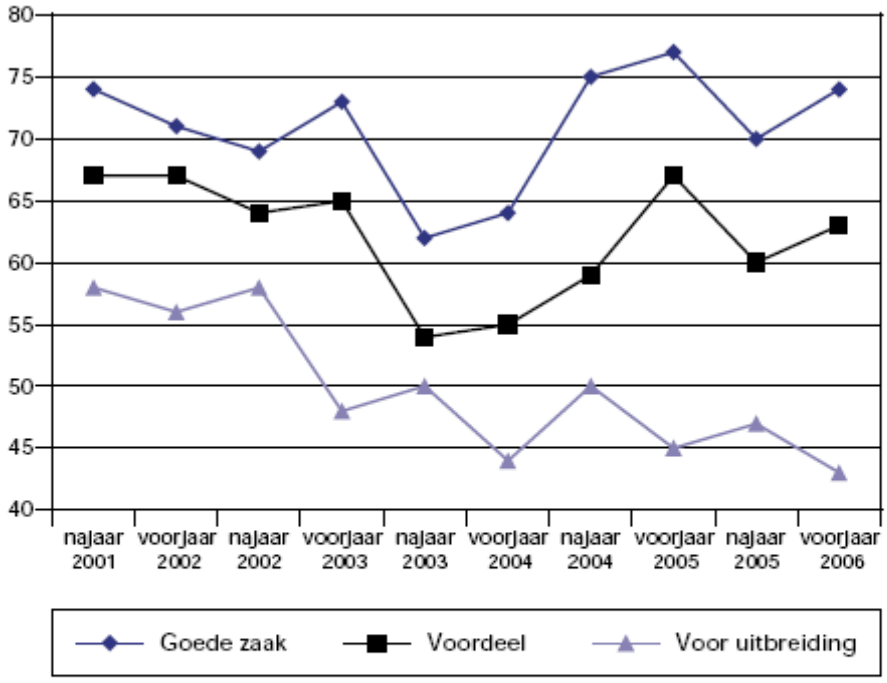
De ***Eurobarometer*** is een belangrijk rapport dat twee keer per jaar verschijnt. Deze monitor is ontworpen door de Europese Commissie en wordt sinds 1973 uitgevoerd en geschreven door TNS-NIPO. Het is een rapport over de publieke opinie van alle lidstaten over Europa en de Europese Unie. Naast de standaard Eurobarometer worden er ook onderzoeken uitgevoerd met speciale actuele thema’s, zoals de mening over kandidaat lidstaten, Europese ontwikkelingshulp en gezondheid. Van de standaard Eurobarometer verschijnen drie versies: *first results*, *full report* en *national reports*. In het *national report* van Nederland is een aantal goed bruikbare onderzoeken te vinden dat met name gaat over het vertrouwen in de EU, nationale en Europese gevoelens, (persoonlijke) betekenis van het lidmaatschap van de EU en de betrokkenheid bij de EU. In de Eurobarometer van Lente 2007 staat bijvoorbeeld dat 67% van de Nederlanders vertrouwen heeft in de EU, waar het gemiddelde in Europa ligt op 56%. Het vertrouwen laat de afgelopen jaren een stijgende lijn zien. Het vertrouwen in de verschillende Europese instellingen is na een dip in 2005 weer op hetzelfde niveau gekomen als in 2004 (zie figuur 8).

Figuur 8: Vertrouwen Nederlanders in Instellingen Bron: TNS NIPO, 2007

De ***Europese Verkenning*** is een rapport waarin het Centraal Planbureau (CPB) en het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) een beeld schetsen van de publieke opinie over de Europese Unie en hun visie geven op een specifiek Europees thema. De Europese

Verkenning verschijnt jaarlijks op 9 mei, Europadag. Elk rapport heeft een specifiek onderwerp. Doordat het onderwerp wisselt is het niet direct bruikbaar als standaard monitor. Wel kunnen deze rapporten een goed beeld geven over de steun voor de EU. Het rapport van 2007 "Divers Europa" beschrijft bijvoorbeeld de publieke opinie over de EU en de culturele verscheidenheid[32].
In onderstaand figuur uit Europese Verkenning van 2007 is duidelijk af te lezen hoe zich de steun voor EU-lidmaatschap zich heeft ontwikkeld tussen 2001 en 2006[33]. In figuur 8 waren de cijfers van 2007 al te zien.

Goede zaak: «Vindt u het in het algemeen gesproken een goede zaak dat Nederland lid is van de EU?»
Voordeel: «Vindt u dat Nederland, alles welbeschouwd, voordeel heeft van het lidmaatschap van de EU?»
Uitbreiding: «Bent u voor uitbreiding van de Unie met nieuwe leden?»
Bron: Eurobarometer 56.2, 57.1, 58.1, 59.1, 60.1, 61.0, 62.0, 63.4, 64.2 en rapportage (EC 2006a) over 65; gewogen resultaten

Figuur 9: Ontwikkeling in steun voor het EU-lidmaatschap en voor uitbreidingen, 2001-2006 (bron: CPB/SCP – Europese Verkenning)

21 minuten.nl is een onderzoek dat sinds 2005 wordt uitgevoerd door verschillende instellingen die belangeloos en onafhankelijk meewerken. Het doel van dit onderzoek is het op een objectieve manier informeren van de Nederlandse beleidsvormers en opinieleiders over oplossingen die de bevolking voorstelt voor een aantal maatschappelijke problemen. Er worden verschillende onderwerpen aangesneden per onderzoek. In het onderzoek van 2007 is onder andere een hoofdstuk met de mening van Nederlanders over Europa en haar bevoegdheden. Niet in elke versie wordt gesproken over de rol van Europa en de mening van de bevolking daarover, waardoor het niet direct

[32] http://www.minbuza.nl/nl/europesesamenwerking/Nederland_en_de_EU,Staat-van-de-Europese-Unie.html
[33] http://www.cpb.nl/nl/pub/cpbreeksen/bijzonder/63/bijz63.pdf

bruikbaar is om standaard in de monitor op te nemen. Wel kan het zo zijn dat het rapport een goed zicht geeft in de mening van de Nederlanders over Europa.

3.1.2. Internationalisering van het recht

De zogenoemde 'Europeanisering' van het recht wordt steeds belangrijker voor de organisatie van de Nederlandse rechtspraak. Europese wet- en regelgeving is van steeds grotere invloed op nationale wet- en regelgeving en de jurisprudentie van Europese rechterlijke colleges bepaalt in toenemende mate de rechtsontwikkeling in Nederland. Die wetgeving en jurisprudentie zullen bovendien omvangrijker en complexer worden. Dat concluderen onderzoekers van de Universiteit Utrecht en de Universiteit van Amsterdam[34] in een inventarisatie van de 'Europeanisering' van het recht en de gevolgen van die ontwikkeling voor de organisatie van de Nederlandse rechtspraak. Inmiddels is al meer dan de helft van onze nieuwe wettelijke regels het gevolg van Europees beleid[35].

De Europese regelgeving leidt dus tot nieuwe regelgeving in Nederland. Om de dynamiek tussen deze twee aspecten te kunnen meten, wordt er gekeken naar het aantal nieuwe wetten dat in Nederland wordt ingevoerd, naar aanleiding van Europese regelgeving. Minister Donner heeft toegezegd een monitor te ontwerpen op basis van een onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen[36]. Er is inmiddels een ***pilot-monitor*** ontwikkeld die de invloed van de EU meet op Nederlandse regelgeving. Deze monitor geeft het door Europa beïnvloede deel van de Nederlandse regelgeving weer als percentage van de totale Nederlandse regelgeving op een bepaald beleidsterrein. Hieruit blijkt bijvoorbeeld dat Nederlandse milieu wet- en regelgeving voor 66% door Europese regelgeving is beïnvloed. Op het gebied van onderwijs is deze invloed slechts 6%. Er is nog geen definitieve monitor, maar de doelstelling van de permanente monitor is als volgt gedefinieerd: "De permanente monitor zal periodiek de invloed van de EU regelgeving op het totale in Nederland geldende regelgevingsbestand meten, zodat trends in de tijd aan te geven zijn"[37].

Om de gevolgen van de Europeanisering te kunnen volgen is het interessant om te kijken welke ontwikkelingen plaatsvinden op het gebied van Europese wetgeving. Nieuwe Europese wetgeving wordt geplaatst in het ***Publicatieblad*** van de Europese Unie. Dit blad verschijnt elke werkdag. Europese wetgeving is pas geldig na publicatie in het Publicatieblad. Nieuwe Nederlandse wetgeving wordt gepubliceerd in het ***Staatsblad***. De nieuwe pilot-monitor zal deze twee aspecten ongetwijfeld aan elkaar relateren.

[34] Europeanisation' of the Law: Consequences for the Dutch Judiciary, prof. mr. S. Prechal, mr. dr. R.H. van Ooik, prof. mr. J.H. Jans en prof. mr. K.J.M. Mortelmans
[35] http://www.tweedekamer.nl/hoe_werkt_het/nederland_land_in_europa/wetgeving/index.jsp
[36] Alle regels tellen, 2004, www.bruikbarerechtsorde.nl
[37] Douma, W., K. Pieters, e.a. (2006), *Pilot-Monitor EU invloed*, uitgevoerd door het T.M.C. Asser Instituut i.o. van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en het Ministerie van Justitie

3.2 Bronnenselectie voor monitor

Op basis van de criteria: significantie, representativiteit en periodiciteit selecteren we bronnen voor de monitor.

Criterium / Bron	**Significantie**	**Representativiteit**	**Periodiciteit**	**Bruikbaar**
21minuten.nl	100.000 online respondenten	Willekeurige steekproef onder mensen die toegang hebben tot internet	Jaarlijks (sinds 2005)	Ondersteunend
Eurobarometer	1.000 respondenten	Diverse bevolkings- en leeftijdsgroepen uit heel Nederland en verschillende politieke voorkeuren	Twee keer per jaar	Ja
Pilot-monitor	Onbekend	Invloed Europese wetgeving op Nederlandse wetgeving in percentages	Onbekend	Ja, maar nog niet beschikbaar
Publicatieblad		Alle nieuwe wetgeving	Dagelijks	Nee
SCP/CBS - Europese Verkenning	Krantenberichten en gegevens van bestaande onderzoeken gebundeld	Diverse groepen belicht	Jaarlijks	Ondersteunend
Staatsblad		Alle nieuwe wetgeving	Dagelijks	Nee

3.3 Validatie geselecteerde bronnen

Naast het monitoren van de publieke opinie is het interessant om te weten wat mogelijke oorzaken zijn voor een toenemend of afnemend draagvlak voor de EU. Er is onderzoek gedaan naar mogelijke verklaringen voor veranderingen in de houding van Nederlanders ten opzichte van de EU[38]. Er zijn drie oorzaken onderzocht: cohort-, periode- en leeftijdeffecten. Cohorteffecten, waarbij de mening over de EU wordt bepaald door het geboortecohort waarin mensen zijn opgegroeid, blijken geen verklaring te kunnen geven voor veranderingen in de huiding van Nederlanders ten opzichte van de EU. Ook leeftijdeffecten, waarbij niet het geboortecohort maar de ervaringen gedurende het leven van een persoon bepalend zijn voor de houding ten opzichte van de EU, blijken geen

[38] Huijts en De Graaf (2007), Veranderingen in houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie, *Mens en Maatschappij*, jaargang 82, nr. 3

oorzaak te zijn. Wat wel effect heeft, zijn periode-effecten. Hieronder worden zowel concrete gebeurtenissen als graduele economische ontwikkelingen bedoeld die effect hebben op de houding ten opzichte van de EU. Voorbeelden hiervan zijn het Verdrag van Maastricht, waarna het draagvlak voor de EU daalde en de val van het IJzeren Gordijn, waardoor de steun voor de EU toenam. Daarnaast wordt aangegeven dat de verdergaande bemoeienis van de EU aanleiding is voor een negatievere houding[39].

Om de gekozen bronnen voor de monitor te valideren wordt er voor de kernonzekerheid internationalisering gekeken naar het moment van het Nederlandse referendum over de Europese "grondwet" in juni 2005. Kon deze uitslag voorzien worden aan de hand van deze monitor?
Uit de Eurobarometer worden het imago van de EU, het vertrouwen in de EU en de mening over het lidmaatschap van Nederland bekeken, rond de periode juni 2005.
De mening van de Nederlanders over het lidmaatschap van de EU is te zien in tabel 5.

Lidmaatschap EU = goed	Nederland	Europa
Herfst 2002	69%	
Lente 2003	73%	
Herfst 2003	62%	48%
Lente 2004	64%	48%
Herfst 2004	75%	56%
Lente 2005	77%	54%
Herfst 2005	70%	50%
Lente 2006	74%	54%

Tabel 5:Lidmaatschap Nederland van de EU (bron: Eurobarometer)

Uit tabel 1 blijkt dat de mening over het lidmaatschap van Nederland onveranderd positief is. Sinds eind 2004 is er zelfs een groei te zien. De uitslag van het referendum is niet af te lezen uit de cijfers voor juni 2005. Wel is er een kleine dip te zien in de herfst van 2005. Dit kan te maken hebben met het afwijzen van de Europese "grondwet", waarbij het effect pas met vertraging terug komt in de meting (een zgn. vertraagde indicator). Opvallend blijft echter dat de mening onverdeeld positief is en stuk hoger dan het Europees gemiddelde.
Het imago van de EU in Nederland in de afgelopen jaren is in tabel 6 te zien.

Imago EU	Positief	Neutraal	Negatief
Lente 2003	42	42	16
Herfst 2003	40	40	20
Lente 2004	34	42	22
Herfst 2004	45	39	16
Lente 2005	38	42	20
Herfst 2005	41	37	21
Lente 2006	45		

Tabel 6: Imago van de EU bij Nederlanders (bron: Eurobarometer)

[39] Idem 34

Het percentage Nederlanders dat vindt dat de EU een positief imago heeft is in de lente van 2005 met 7 procentpunt gedaald. Dit is een opvallende daling, maar die was in 2004 ook te zien. Na de lente van 2005 is wel weer een stijgende lijn te zien.
Het vertrouwen van de Nederlanders in de EU is in tabel 7 te zien.

Vertrouwen EU	Vertrouwen	Geen vertrouwen	Weet niet
Lente 2003	46	36	18
Herfst 2003	38	Niet beschikbaar	Niet beschikbaar
Lente 2004	39	47	15
Herfst 2004	49	41	X
Lente 2005	42	X	X
Herfst 2005	41	X	X
Lente 2006	48	X	X

Tabel 7: Vertrouwen van Nederlanders in de EU (bron: Eurobarometer)

De metingen die gedaan zijn naar het vertrouwen van Nederlanders in de EU verschillen met elkaar. In de herfst van 2004 was de vraagstelling anders dan voorgaande jaren doordat de optie "weet niet" niet meer aanwezig was. Na de herfst van 2004 is de vraagstelling veranderd naar: "ik heb eerder wel dan geen vertrouwen in de EU". Hierdoor zijn de cijfers niet goed met elkaar te vergelijken. Wel kan er geconcludeerd worden dat het vertrouwen in de EU niet erg hoog is.

Als we kijken naar de empirische bronnen die zijn verzameld, komt er een aantal vragen op. Wat weten we door meningen over het Europese lidmaatschap, het imago van Europese instellingen en het vertrouwen van de Nederlandse burger in Europese instellingen te meten? Kunnen we uit positieve cijfers wel concluderen dat de Nederlandse burger meer Europese bemoeienis wil? Of betekent het dat men vindt het juist prima is zo, en dat het dus eigenlijk ook niet méér hoeft te worden.
Deze vragen kunnen binnen de kaders van dit onderzoek niet beantwoord worden, en zijn wellicht interessant voor vervolgonderzoek.

4 SAMENVATTING EN PROTOTYPE MONITOR 2007

In dit onderzoek hebben we empirische bronnen verzameld voor een eerste aanzet tot een prototype monitormechanisme bij de scenario’s uit ‘Justitie over morgen’. Aan de hand van deze empirische bronnen kunnen we de plaats bepalen waar we ons nu bevinden en in welke richting we ons bewegen in het scenario-assenstelsel.

In hoofdstuk 2 zijn de beschikbare empirische bronnen met betrekking tot de vraag naar sociale veiligheid bestudeerd. Gekeken is naar directe metingen en metingen van indicatoren voor de vraag naar sociale veiligheid. Er is via internet, krantenberichten, onderzoeksbureaus en wetenschappelijke artikelen gezocht op termen als ‘sociale veiligheid’, ‘gevoel van veiligheid’ en ‘vermijdingsgedrag’.

In hoofdstuk 3 zijn de beschikbare empirische bronnen met betrekking tot de mate van internationalisering bestudeerd. Gekeken is naar directe metingen en metingen van indicatoren voor de mate van internationalisering. Er is via internet, krantenberichten, onderzoeksbureaus en wetenschappelijke artikelen gezocht op termen als ‘internationalisering in Nederland’, ‘draagvlak voor de EU’ en ‘basis voor nationale wetgeving’.

In hoofdstuk 2 en 3 zijn de gevonden bronnen getest aan de volgende criteria:

- ✓ Representativiteit - Is er een representatieve steekproef gedaan en zijn de resultaten te generaliseren naar de gehele populatie?
- ✓ Significantie - Hoe groot was de steekproef van het onderzoek?
- ✓ Periodiciteit - Hoe vaak wordt het onderzoek uitgevoerd? Is het eenmalig of wordt het jaarlijks gemeten?
- ✓ Validiteit - Is er een historische relatie tussen de bron en de kernonzekerheid?

Aan de hand van het onderzoek en bovenstaande criteria stellen wij voor met de volgende bronnen te werken voor de monitor:

- **Centraal Bureau voor de Statistiek** voor het meten van de bereidheid tot offers voor sociale veiligheid
- **Veiligheidsmonitor Rijk** voor het meten van de vraag naar sociale veiligheid
- **Eurobarometer** voor het meten van de mate van internationalisering

Naast deze bronnen, die direct de kernonzekerheden meten en voldoen aan de gestelde criteria, zijn er bronnen die kunnen worden gezien als ondersteunend. Met ondersteunend bedoelen wij dat deze bronnen zaken meten die verband houden met de kernonzekerheden en die daarvoor als indicator kunnen dienen. In deze onderzoeken wordt echter niet elk jaar hetzelfde gemeten (periodiciteit is niet voldoende), dus kunnen de resultaten moeilijk naast elkaar worden gelegd, waardoor het ontdekken van een trend niet mogelijk is. Wel kunnen de resultaten van deze onderzoeken de trend die de Eurobarometer, CBS en de Veiligheidsmonitor Rijk aangeven, ondersteunen of juist ontkrachten.

Voor sociale veiligheid zijn ondersteunende bronnen: De Sociale Staat van Nederland (SCP) en 21minuten.nl. Voor de invloed van Europese wetgeving op de Nederlandse wetgeving wordt momenteel een permanente monitor ontwikkeld, die geschikt lijkt te zijn. Ook 21minuten.nl en de publicaties met Europa als onderwerp van het CPB/SCP zijn ondersteunend voor het meten van de mate van internationalisering.

4.1 Prototype monitor voor 2007

Om een beeld te krijgen van de werking van de monitor volgt hieronder een toepassing voor het jaar 2007. Hierbij zijn twee opmerkingen belangrijk voor de bruikbaarheid van de monitor. Wij willen opnieuw benadrukken dat scenario’s per definitie zeer vereenvoudigde representaties van mogelijke toekomsten zijn en zich dus nooit als zodanig daadwerkelijk voor zullen doen. Het globale ontwikkelingspad, dat door de combinatie van kernonzekerheden ieder scenario typeert, zou zich wel bij benadering voor kunnen doen. Daarnaast hebben wij gedurende het onderzoek ondervonden dat er in Nederland veel gemonitord wordt, maar dat er een gebrek is aan consistentie. De vragen van onderzoeken wisselen, onderwerpen veranderen en monitoren bestaan maar een beperkt aantal jaren. Dit gegeven maakt het moeilijk trends in bepaalde ontwikkelingen te ontdekken en data uit empirische bronnen met elkaar te vergelijken.
Geconcludeerd kan worden dat er weinig geschikte empirische bronnen zijn gevonden en dat dus op basis daarvan slechts een zeer grove schatting van de ontwikkelingen te geven valt. Slechts met een uitbreiding van de empirische gegevens is een meer onderbouwde monitor te ontwikkelen. Ondanks deze beperkingen presenteren we in deze paragraaf een eerste aanzet tot een toepassing van de monitor voor 2007.

De toepassing zal plaatsvinden door de volgende stappen te doorlopen:

1. Het bepalen van het startpunt; in het eerste jaar zal er een startpunt worden bepaald en in de opvolgende jaren kan het eindpunt weer als uitgangspunt worden gebruikt
2. Het selecteren van empirische bronnen aan de hand van de criteria.
3. De beweging langs de horizontale as; de vraag naar sociale veiligheid
4. De beweging langs de verticale as; de mate van internationalisering
5. Het bepalen, door deze punten tezamen, waar we ons momenteel bevinden in het assenkruis.

Om te bepalen waar in het assenkruis we ons momenteel bevinden, is het belangrijk een uitgangspunt te kiezen. Wij hebben getracht op grond van bestaande en zover daarvoor geschikt zijnde empirische bronnen te duiden wat de huidige stand van zaken (beginpunt) is. Het door Justitie geïllustreerde assenkruis heeft geen schaalverdeling en daarom is het niet mogelijk een nulpunt aan te geven op basis van cijfers. Om toch een indicatie te geven, is het artikel dat is geschreven over de scenario’s geraadpleegd. Hierin wordt het volgende beredeneerd:

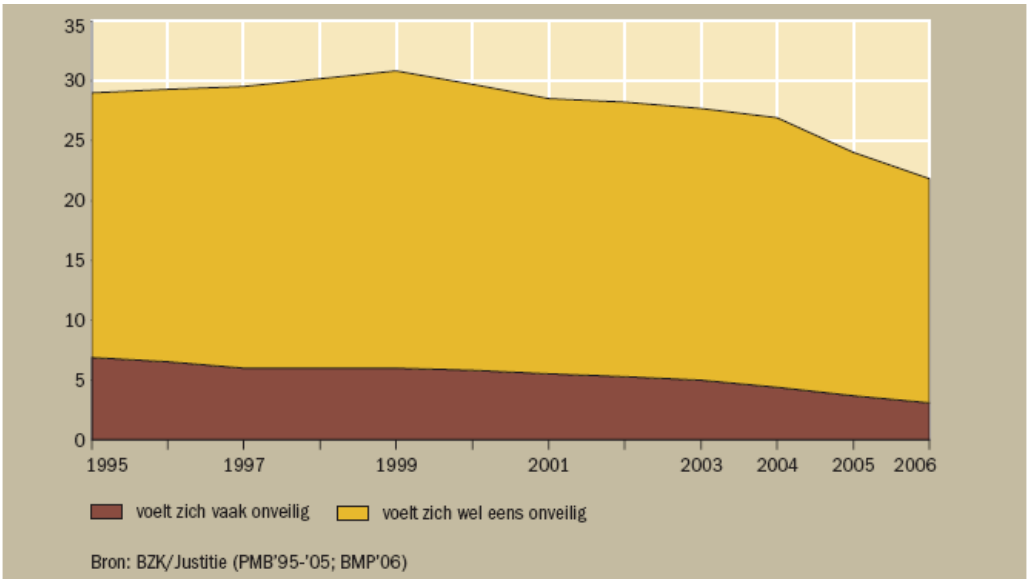
> *“De maatschappij lijkt zich met de klok mee te bewegen. Eind 2001 leek er veel te wijzen op Forza Europa, met een groot draagvlak voor internationale strijd tegen*

terrorisme. Niet veel later zien we trekken van Bang Nederland en op dit moment (juni 2007) zijn er veeleer aanwijzingen voor Samen.nl." [40]

Voor het gevoel van sociale veiligheid zien we een dal in 2001 en daarna lijkt het gevoel van sociale veiligheid toe te nemen (figuur 7). De bereidheid tot offers lijkt echter toe te nemen (figuur 4) – dit wijst op een verhoogde vraag naar sociale veiligheid. Als we kijken naar de ontwikkeling van de Eurobarometer vanaf 2001 (figuur 9) zien we dat de steun voor de EU een grote dip had in 2003 en daarna weer steeg. Na een top begin 2005 en een dal eind 2005 groeide het vertrouwen weer in 2006.

4.2.1. Beweging langs de assen

In figuur 7 uit de Veiligheidsmonitor Rijk is te zien dat de onveiligheidsgevoelens in Nederland afnemen, al zegt dit niet veel over de bereidheid tot het brengen van offers. In 2007 voelt 22% zich wel eens onveilig en 3% voelt zich vaak onveilig. Dit is opnieuw een afname ten opzichte van 2006.

Figuur 10: Onveiligheidsgevoelens onder de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder, 1995-2006 (in procenten), (bron: VMR 2007)

Als we kijken naar het onderzoek van het CBS naar de beveiligingsindustrie dan zien we dat deze cijfers zich na 2002 min of meer hebben gestabiliseerd. Er zijn echter nog geen data over 2007, dus deze bron kan voor dit jaar niet meegenomen worden in deze toepassing. Zodra de cijfers van het CBS over 2007 beschikbaar zijn, kunnen deze alsnog worden meegenomen.

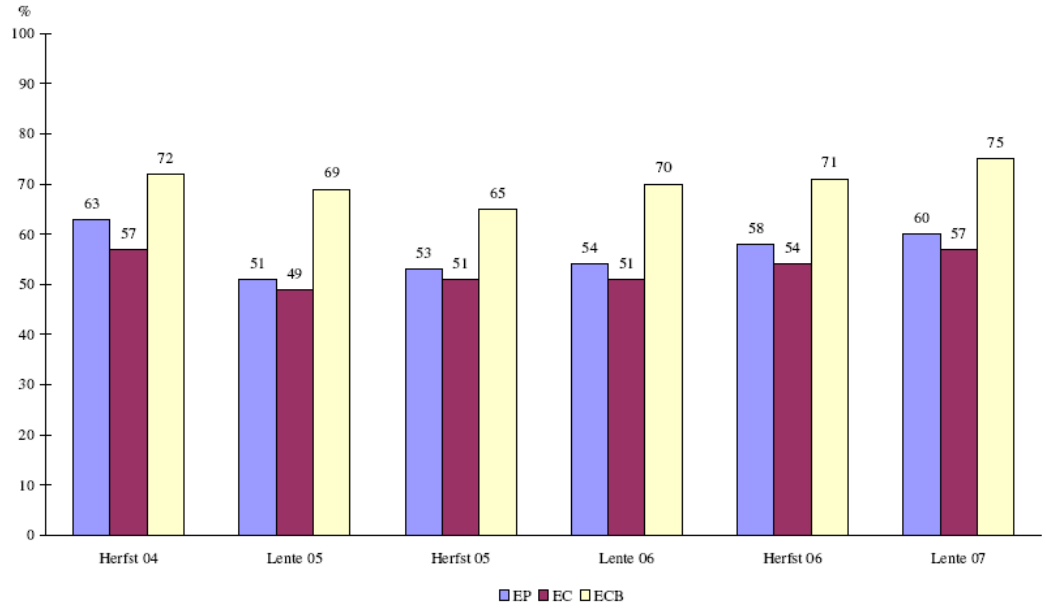
De ontwikkeling van de ondersteunende bronnen is als volgt. De Sociale Staat van Nederland wijst ook op een afname van de prioriteit die door burger aan veiligheid wordt gegeven. In 21minuten.nl wordt aangegeven dat veiligheid nog steeds hoog op het prioriteitenlijstje van veel Nederlanders staat, maar niet veranderd is ten opzichte van

[40] Wijck, P. van, R. de Wit, S. Zouridis (2007), Recht door de windtunnel, *NJB*, Juni, nr.23

2006. We concluderen dat het gewicht dat wordt gehecht aan sociale veiligheid zich in 2007 langs de horizontale as licht naar links beweegt.

	Geen prioriteit sociale veiligheid	**Sociale veiligheid prioriteit**
CBS		
De Sociale Staat van Nederland	⇦	
21minuten.nl	⇔	
Veiligheidsmonitor Rijk	⇦	

Het gevoel draagvlak voor internationalisering is af te lezen in onderstaand figuur uit de Eurobarometer waarin het vertrouwen van Nederlanders in Europese instellingen wordt weergegeven. Hier is te zien dat het vertouwen in Europa de afgelopen jaren een stijgende lijn laat zien.

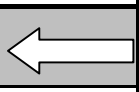
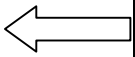
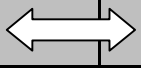

Figuur 11: Vertrouwen Nederlanders in Instellingen Bron: TNS NIPO, 2007

Opvallend in de Eurobarometer van de lente 2007 is de grote toename van het vertrouwen in de EU. Deze is gestegen naar 69%, waar dit in de herfst van 2005 nog 41% en in de herfst van 2006 44% was. 75 % van de Nederlanders is positief over de toekomst van de EU. Dit onderzoek kan vooralsnog niet opgenomen worden in de monitor voor 2007, omdat het (nog) geen volledig beeld geeft van dat jaar.

Uit het onderzoek van 21minuten.nl komt naar voren dat het volk, ondanks een slecht functioneren van de EU, een groot belang hecht aan de macht van de EU en dat de Nederlanders bereid zijn om de macht op een groot aantal beleidsterreinen te delen met

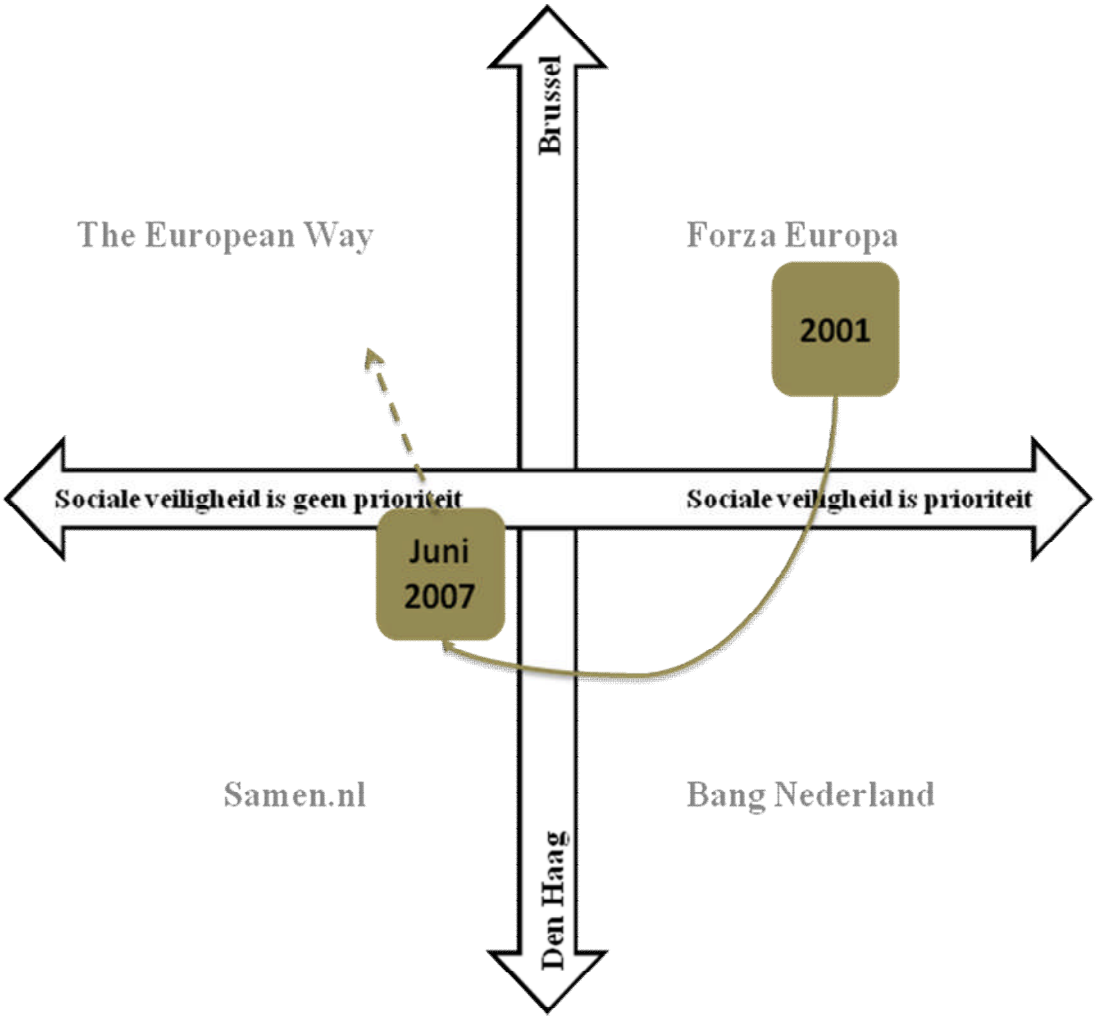
Europa. Het onderzoek van 21minuten.nl biedt voor het jaar 2007 aanvullende informatie over publieke opinie over Europa. De andere ondersteunende empirische bron, de publicaties met Europa als onderwerp van het CPB/SCP, geeft aan dat Nederlanders nog steeds relatief positief zijn over het EU-lidmaatschap, maar dat er een toenemende weerzin is tegen uitbreiding. We concluderen dat Nederland zich op de verticale as van internationalisering in het assenstelsel langzaam omhoog beweegt.

	Brussel	**Den Haag**
Eurobarometer		
21minuten.nl		
CPB/SCP		

4.2.2. Bepalen van de beweging in het assenstelsel

We houden vast aan het startpunt dat door "expert opinion" tot stand is gekomen in het artikel "Recht door de windtunnel"[41] en stellen vast dat Nederland zich in 2001 in een "Forza Europa" situatie bevond. De ontwikkeling die aangegeven werd in dit artikel blijkt consistent met het daadwerkelijke verloop volgens de gekozen empirische bronnen. In figuur 12 is geïllustreerd hoe dit verloop eruit ziet in het assenkruis. In de vorige paragraaf is gesteld dat in 2007 de kernonzekerheden zich volgens empirische bronnen als volgt bewegen: sociale veiligheid beweegt zich naar links en internationalisering beweegt zich omhoog langs het assenkruis. Hierbij willen we opnieuw benadrukken dat dit gezien de beperkte beschikbare gegevens een zeer grove schatting van de ontwikkelingen betreft en vooral bedoeld is ter illustratie van de werking van het monitomechanisme.

In figuur 12 is te zien dat we ons volgens deze beredenering bewegen richting het scenario The European Way.

Figuur 12: Toekomstscenario's met toepassing voor 2007

[41] Idem 40

BRONNEN

21minuten.nl – http://www.21minuten.nl

Bijl, R., J. Boelhouwer en E. Prommer (2007). *De sociale staat van Nederland 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/20)

Centraal Bureau voor de Statistiek – http://www.cbs.nl

Centraal Plan Bureau en Sociaal Cultureel Planbureau, *Europese Verkenning*

Dam, M. van (1999). *De Journalistieke Geweldsexplosie*. De Volkskrant, Forum, 14 oktober

Dekker, P., S. Ederveen, e.a. (2006). *Divers Europa* (Bijlage bij Staat van de Europese Unie 2007) Den Haag: Centraal Plan Bureau en Sociaal Cultureel Planbureau

Dekker P. en T. Van der Meer (2007). *Vertrouwen in de rechtspraak nader onderzocht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/17)

Dixhoorn, A. van (2006). *De stem des volks*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau (SCP-essay 2)

Douma, W., K. Pieters, e.a. (2006), *Pilot-Monitor EU invloed*, uitgevoerd door het T.M.C. Asser Instituut i.o. van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en het Ministerie van Justitie

Europese Commissie, *Eurobarometer 60-67*, herfst 2003 - lente 2007

Heide, W. van der, Eggen, A.Th..J., e.a. (2006), *Criminaliteit en Rechtshandhaving*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, (Onderzoek en beleid 255)

Huijts en De Graaf, (2007) Veranderingen in houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie, *Mens en Maatschappij*, jaargang 82, nr. 3

Jaarverslagen Schiphol 2001 t/m 2006

Jeugd voelt zich onveilig door recent geweld (2007). Metro, 24 oktober

Kleemans, E.R., e.a. (1998). *Georganiseerde criminaliteit in Nederland; rapportage op basis van de WODC-monitor.* Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (Onderzoek en beleid 173)

Mertens F. J. H., Pieterman R., Schuyt K., Vries G. de (2003), *Pech moet weg*, Amsterdam: Amsterdam University Press

Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Staat van de Europese Unie*

Oppelaar, J. en K. Wittebrood (2006). *Angstige burgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/18)

Vasterman, P. (2004) *Mediahype*. Amsterdam: Aksant

Veiligheidsmonitor Rijk 2007, Landelijke Rapportage, Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek

Vonk, M. en B. Lewis (2006). *Woongenot, favoriete plek en veiligheid*. Amsterdam: Stadspeil Amsterdam http://www.stadspeil.nl/media/woongenot-veiligheid.pdf

Wijck, P. van, R. de Wit, S. Zouridis (2007), Recht door de windtunnel, *Nederlands Juristenblad*, Essay, Juni, nr.23

Wittebrood, K en M. Van Beem (2004). *Sociale Veiligheid vergroten door gelegenheidsbeperking: wat werkt en wat niet?* Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

COLOFON

Opdracht	Ontwikkelen prototype monitormechanisme
Periode	september 2007 – december 2007
Opdrachtgever	Ministerie van Jusititie, WODC
Begeleidingscommissie	dr. Patrick van der Duin (voorzitter)
	mr. dr. Bert Niemeijer
	mr. Youetta Visser
	dr. P. van Wijck
Externe begeleiding	ir. Paul de Ruijter
	drs. Renate Kenter
	Douwe Bekenkamp
	Lineke Botterhuis

De Ruijter Strategie B.V.
Amsterdamseweg 423, 1181 BP, Amstelveen
Tel. (020) 625 02 14
www.deruijter.net

© 2008 WODC van Ministerie van Justitie. Alle rechten voorbehouden.

De Ruijter Strategie B.V.
Amsterdamseweg 423, 1181 BP amstelveen, the netherlands
Tel. +31 (0)20 6250214, Fax. +31 (0)20 6256700
info@deruijter.net. www.deruijter.net